

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

УДК 340.15[3.071.55:341.76](477.74)
DOI <https://doi.org/10.32782/chern.v2.2025.1>

А. С. Беніцький
кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0002-9505-4495

УТВОРЕННЯ ТА ПРАВОВИЙ УСТРІЙ НЕКРАСІВСЬКОЇ ГРОМАДИ У XVIII–XIX СТОЛІТТЯХ

В роботі проаналізовано причини виникнення некрасівської козацької громади, розглянуто їхній устрій та особливості управління протягом їхнього існування під протекторатом Османської імперії. Зазначено, що некрасівці мали військово-адміністративний устрій з правами широкої автономії.

Встановлено, що знищення у 1708–1709 рр. московським урядом донецьких, хоперських та інших козацьких городків на землях Війська Донського спричинило міграцію козацького населення під захист Османської імперії. На початку XVIII ст. на Кубані ними була утворена громада, яку стали йменувати за іменем їхнього отамана – Гната Некрасова, сподвижника Кіндрата Булавина. Вказано, що отаман Гнат Некрасів представляв свою громаду на дипломатичному рівні. Він здійснював листування із канцлером шведського короля Карла XII, мав військовий союз із запорозьким отаманом Костянтином Гордієнко проти московського царя тощо. Завдяки його активній дипломатичній діяльності в Європі стало відомо про каральні експедиції московських військ в землях війська Донського та ін.

Звернута увага, що підставами оголошення 22 лютого 1711 р. московським урядом війни Османській імперії став дозвіл султана поселитися козакам-булавінцям і запорожцям на його землях. Наслідком цієї війни стала поразка московського війська в липні 1711 р. на Пруті та укладення 12 липня 1711 р. Прутського мирного договору, в якому було зафіксовано подальшу долю козаків-булавінців та право їхнього перебування під владою султана.

Відмічено, що на нових землях козаки під проводом Гната Некрасова утворили громаду, яка протягом XVIII–XIX ст.ст. мала певні особливості в організації, правовому устрою та ін. Зазначено, що у 40-х рр. XVIII ст. некрасівські козаки переселились на територію Добруджі, у район гирла Дунаю. Наприкінці XVIII ст. у районі озера Майнос була утворена майноська гілка некрасівської громади, а на Дунаї – дунайська гілка некрасівської громади.

Звернуто увагу на те, що протягом XVIII ст. некрасівські козаки були заклятими ворогами московської (російської) влади. Вони брали участь на боці Османської імперії у всіх війнах, які вела остання з Московським царством (Російською імперією). Вони перешкоджали просуванню московських (російських) емісарів на Кубань, Буджак і Добруджу, захищали утікачів тощо.

Ключові слова: некрасівська громада, запорожці, протекторат, договір, грамота, посольства, устрій.

Benitskiy A. S. FORMATION AND LEGAL ORGANIZATION OF THE NEKRASIV COMMUNITY IN THE 18TH–19TH CENTURIES

The paper analyzes the reasons for the emergence of the Nekrasiv Cossack community, examines their structure and features of management during their existence under the protectorate of the Ottoman Empire. It is noted that the Nekrasivtsy had a military-administrative structure with the rights of broad autonomy.

It is established that the destruction in 1708–1709 by the Moscow government of Donetsk, Khoper and other Cossack towns on the lands of the Don Army caused the migration of the Cossack population under the protection of the Ottoman Empire. At the beginning of the 18th century, they formed a community in the Kuban, which was named after their chieftain – Ignat Nekrasov, an associate of Kindrat Bulavin. It is indicated that chieftain Ignat Nekrasiv represented his community at the diplomatic level. He corresponded with the chancellor of the Swedish king Charles XII, had a military alliance with the Zaporozhian chieftain Konstantin Gordienko against the Moscow tsar, etc. Thanks to his active diplomatic activity in Europe, it became known about the punitive expeditions of the Moscow troops in the lands of the Don army, etc.

Attention is drawn, that the grounds for the declaration of war on the Ottoman Empire by the Moscow government on February 22, 1711 were the Sultan's permission to settle the Cossacks-Bulavinians and Zaporozhians on his lands. The result of this war was the defeat of the Moscow army in July 1711 on the Prut and the conclusion of the Prut Peace Treaty on July 12, 1711, which fixed the further fate of the Cossacks-Bulavinians and their right to remain under the Sultan's rule.

It is noted that in the new lands, the Cossacks led by Ignat Nekrasov formed a community that during the 18th–19th centuries had certain peculiarities in organization, legal system, etc. It is noted that in the 40s of the 18th century. Nekrasov Cossacks moved to the territory of Dobrudja, to the area of the Danube mouth. At the end of the 18th century. in the area of Lake Mainos, the Mainos branch of the Nekrasiv community was formed, and on the Danube, the Danube branch of the Nekrasiv community.

Attention is drawn to the fact that during the 18th century. the Nekrasiv Cossacks were sworn enemies of the Moscow (Russian) government. They participated on the side of the Ottoman Empire in all the wars that the latter waged

with the Moscow Kingdom (Russian Empire). They prevented the advancement of the Moscow (Russian) emissaries to the Kuban, Budzhak and Dobrudja, protected fugitives, etc.

Key words: Nekrasiv community, Zaporozhians, protectorate, treaty, charter, embassies, system.

Постановка проблеми. В першій половині XVII ст. на теренах Османської імперії була утворена некрасівська громада із нащадків козаків – повстанців, які у 1707–1708 рр. воювали проти московського уряду під проводом отамана Кіндрата Булавина. Після придушення булавинського повстання частина козаків разом із родинами приєдналися до соратника Кіндрата Булавина – отамана Гната Некрасова й переселились на Кубань. Серед відомих булавинців, які разом із Некрасовим стали вигнанцями, був син Семена Драного – Іван, отаман Сергій Безпалий, Гаврила Чернець та ін. [1, с. 95].

Булавинські козаки, яких разом із родинами Гнат Некрасов вивів на Кубань, мали долю, схожу з запорозькими козаками. У 1709 р. кошовий отаман Костянтин Гордієнко разом із запорожцями перейшов на землі Османської імперії. Там Костянтин Гордієнко й Гнат Некрасов отримали захист від московської влади.

Козаків некрасівської громади під час їхнього перебування під протекторатом Османської імперії йменували по-різному: «некрасівськими козаками», «некрасівцями», «гнат-козаками», «кара-ігнатами», «кара-козаками», «кубанськими козаками» тощо.

Протягом свого існування некрасівська козацька громада постійно підтримувала уряд Османської імперії й була на його боці під час війн, які Османська імперія вела проти Московського царства (Російської імперії). Незважаючи на гоніння, які вела московська (російська) влада проти некрасівців, останнім вдалось зберегти свої традиції, побут та звичаї, які існували у них з часів їхнього перебування в землях війська Донського. Під тиском московської (російської) влади некрасівська громада в середині XVIII ст. вимушена була мігрувати з Кубані на нові землі в гирлі Дунаю.

Уряд Османської імперії підтримував некрасівську козацьку громаду, сприяв її адміністративно-територіальному устрою, надавав певну автономію у внутрішній її організації, визначав особливий правовий стан некрасівців як служивого козацького населення у XVIII–XIX ст.ст. тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням виникнення, організації та розвитком некрасівської козацької громади були присвячені праці П.П. Короленка, О.К. Ленизова, Д.В. Сеня, Ф.В. Тумилевича та ін. Проте комплексного дослідження причин утворення некрасівської козацької громади, особливостей автономного військово-адміністративного управління цієї громади та її внутрішнього устрою в роботах авторів проведено не було. В літературі не було

досліджено листи голови військової канцелярії шведського короля Карла XII, в яких описані причини міграції у 1709 р. козацьких родин із земель війська Донського на територію Османської імперії, не звернута увага на значимість некрасівців у війні із Московським царством та ін. Крім того, серед дослідників є різні погляди щодо питань автономного укладу некрасівської козацької громади та її значимості як військово-територіального об'єднання на землях Османської імперії тощо.

Мета статті. Встановити причини утворення некрасівської козацької громади, особливостей автономного військово-адміністративного управління цієї громади, внутрішнього козацького устрою тощо. Надати оцінку дипломатичним відносинам Гната Некрасова зі шведським королівським двором у Бендерах, запорозьким отаманом Костянтином Гордієнком, кримським ханом та ін. Визначити правовий стан некрасівської козацької громади після укладення 12 липня 1711 р. Прутського договору. Вказати значимість некрасівських козаків у війнах, які вела Османська імперія з Московським царством (Російською імперією) у XVIII–XIX ст.ст. Виокремити місця компактного проживання некрасівців на території Османської імперії, які виникли внаслідок міграції некрасівської козацької громади протягом XVIII–XIX ст.ст.

Виклад основного матеріалу. Некрасівські козаки, які переселились на Кубань, об'єднались в одну громаду зі старожилами – кубанцями. Цьому сприяло декілька факторів. По-перше, козаки, яких привів Некрасов на Кубань у більшості були прибічниками старої віри. Козаки – булавинці – прибічники нового православного віросповідання переходили до старої віри. Тому, консолідуватися некрасівцям із козаками – старожилами було не складно, оскільки релігійний фактор став для усіх об'єднувальним. Тим паче, що старовіри були в опозиції як до московського патріарха, так й до московської влади, яка примушувала їх змінювати віру. Для некрасівців ідеологія старожилів – кубанців була прийнятною, оскільки вони вважали московського царя ворогом і губителем своїх козацьких вільностей у своїй вітчизні.

По-друге, булавинці на чолі з Ігнатом Некрасовим були доволі організованими й згуртованими, що мало великий досвід боротьби із московським військом. Протягом війни козацьке середовище дало отаманів – ватажків із неабиякою харизмою. Ігнат Некрасов зумів об'єднати навколо себе всі козацькі громади на Кубані. Він сформулював принципи козацького життя, відомі під назвою «Заповіти Ігната». Понад двохсот років ігнатівські заповіді для некрасівців були «народною

конституцією», яка містила правила їхніх взаємовідносин, устрою, конфесійної приналежності; визначала ставлення некрасівців до московського царя і російських імператорів протягом існування Російської імперії.

Після переселення на Кубань у деяких документах некрасівських козаків іменували Кубанським військом [3, с. 33], тому що козацькі громади, які проживали на Кубані, у московських і кримських документах називали кубанськими козаками. Козацькі громади на Кубані утворились ще наприкінці XVII ст., коли сюди стали масово переселятись розкольників – старовіри з земель Війська Донського та ін. На початку XVIII ст. цих козаків уже в документах іменувати кубанськими козаками за місцем їхнього проживання на берегах річки Кубань. Некрасівські козаки жили біля місця впадіння річки Лаби в Кубань. За повідомленням О.К. Ленинова некрасівські козаки заснували близько тридцяти козацьких городків [4, с. 19]. На березі Лаби вони побудували укріплене містечко, яке надалі стало відомо як Некрасівське. У низов'ях Кубані й на Тамані були такі городки як Блудинівський (Себеней), Голубинський (Хан-Тюбе), Чирянський (Кар-Ігнат) та ін. [5, с. 13, 18].

Протягом існування Кубанського козацького війська під протекторатом Османської імперії незадоволене московською (російською) владою населення «некрасівським шляхом» переселялось на Кубань, де знаходило притулок у некрасівській козацькій громаді. Слід зазначити, що Омелян Пугачов напередодні повстання мав намір підбурити частину яїцьких козаків переселитись на Кубань: «... і став підмовляти їх до втечі за Кубань Некрасівським шляхом» [6, с. 78].

Ігнат Некрасов успішно представляв своє військо на дипломатичному рівні перед калмиками, кабардинцями, ногайськими мурзами, кримським ханом і османським султаном. Так, у Криму Некрасов спілкувався зі шведським посольством на чолі з полковником С. Лагербергом [7, с. 328]. У 1710-ті рр. Некрасов листувався із канцлером шведського короля Карла XII. У 1710 р. до Ігната Некрасова та його отаманів на Кубань направив листа Х.Г. Мюлерн – голова військової канцелярії Карла XII, у якому він завіряв підтримку шведського короля перед кримським ханом: «До отаманів славного війська Кубанського, за яких Його Королівська Величність, буде клопотатися перед Всесвітлішим Ханом, щоб їм було дозволено повернути свою колишню свободу, виступивши зі зброєю проти своїх ворогів московитів». У цьому ж листі Х.Г. Мюлерн зазначив, що шведському королю Карлу XII стало відомо боротьбу булавінців із московським царем: «... Його Королівська Величність (мова йшла про Карла XII – прим. автор.), серед іншого, дізнався про нечестиві під-

ступи московитів і марні хитрощі, які вони вживали проти всякого права і справедливості протягом тривалого часу, щоб підкорити вашу націю під ярмо свого панування. І коли їм не вдалося зрадою досягнути своєї мети, вони вдалися до звичайних для них звірств, а також до невиданих до цього часу звірств» [8].

Х.Г. Мюлерн згадував про переслідування булавінців московським урядом навіть після їхньої утечі за кордони московського царства, де їм дав притулок кримський хан: «Його Величність із болем дізнався про несправедливі переслідування, яких завдавали московити та їх прислужники, і був вдячний Господу, за те що безздатна частина вашого народу знайшла притулок і безпеку в татарських землях Найсвітлішого Хана, і хоча там ви могли погодитися на спокійне життя, ні про що інше не просили, тільки повернутися на свої землі, скинувши ярмо Московії» [8].

Завдяки листуванню Ігната Некрасова зі шведським канцлером, у Європі стало відомо про насильства московських військ проти повсталих городків на землях Війська Донського та їхнє варварське знищення.

Х.Г. Мюлерн запевняв Ігната Некрасова в сприянні безпеки з боку шведського короля булавінцям, які оселились на Кубані: «Тому цю справу Його Величність розглянув і рекомендував Найсвітлішому Хану, щоб він ні в якому разі не завдавав шкоди і не грабував Кубанське військо, а допоміг забезпечити його засобами, якими, з допомогою Божою, військо Кубанське могло б відновити свою колишню свободу» [8].

Під час допитів булавінців у Розрядному й Казанському приказах Московського царства кати намагались дізнатись, чи приїжджали до Кіндрата Булавіна емісари від шведського короля Карла XII. Московські урядовці намагались знайти «шведський слід» у булавінському повстанні, оскільки вважали Булавіна агентом шведського короля. Так, наприклад, у 1708 р. Меншиков у листі від 3 квітня 1708 р. до Петра I називав повсталого отамана війська Донського «королівський отаман Кондрашка Булавін» [9, с. 16]. Проте документальних свідчень про посланців від Кіндрата Булавіна до шведського короля Карла XII з проханням про допомогу не існувало. Якби Булавін добре знав політичну ситуацію і наміри шведського короля воювати з московським царем, можливо б він просив короля про допомогу, оскільки наприкінці свого отаманського правління він відкрито виступав проти московського царя Петра I. Разом з тим, в історіографії Російської імперії окремі дослідники помилково стверджують, що Кіндрат Булавін мав листування із шведським королем Карлом XII [10, с. 38].

Московські урядовці також уважали, що Кіндрату Булавіну допомагав гетьман Іван Мазепа:

«О сем бунте думали тогда, что оной воздвигнут был науцением Мазепиным, но смертію начинщика онаго Булавина мнение сіе осталос неподтвержденным» [11, с. 449]. Деякі дослідники часів Російській імперії висловлювали думки про нібито допомогу гетьмана Івана Мазепи булавінським повстанцям [12, с. 32; 10, с. 38; 13, с. 884]. Такий підхід був обумовлений створенням у літературі часів Російської імперії негативного образу Мазепи, Орлика, Гордієнка, Булавина й усіх тих, хто активно протистояв московському цареві Петру І і його політиці.

Багато істориків Російської імперії нав'язували думку про те, що Іван Мазепа й Кіндрат Булавін діяли спільно, щоб допомогти шведському королю Карлу XII. Навіть в теперішній час деякі автори висловлюють припущення про те, що Іван Мазепа допомагав Кіндрату Булавіну. Так, наприклад, О.Р. Мустафін, вказуючи про повстання, яке очолив Кіндрат Булавін, зазначає: «А Мазепа все ще перебував у союзі з Москвою, тож якщо й допомагав (мається на увазі допомога Кіндрату Булавіну – прим. автор.), то таємно» [14, с. 158].

Слід не погодитися із твердженням О.М. Корнієнко про те, що «Гетьман І. Мазепа, сподіваючись відрядити Карла XII з України, пропонував йому наступати на Белгород і там установити зв'язок із залишками загонів булавінців» [15, с. 110]. Навряд чи Іван Мазепа не був обізнаний про долю булавінців і козацьких городків, знищених за наказом Петра І. У «Донському поході» В.В. Долгорукова брали участь козаки Полтавського козацького полку й компанійського (охочегомонного) полку, які восени 1708 р. повернулись на Гетьманщину. Близько кінця 1708 р. на землях Війська Донського вже не залишилось центрів спротиву московським військам. Ймовіріше за все, Карлу XII стало відомо про події на землях Війська Донського вже після придушення булавінського повстання. Можливо шведський король і планував похід на Белгород, але ніяк не для об'єднання із булавінцями.

Відомо, що некрасівські козаки підтримували добрі стосунки із запорожцями, які перебували під протекторатом Османської імперії. Так, наприклад, у 1709 р. запорозьке посольство на чолі із осавулом Григорієм Герциком прибуло на Кубань, де повідомило некрасівців про смерть Івана Мазепи та обрання нового гетьмана. До Бендер від некрасівців була направлена делегація козаків для зустрічі з новим гетьманом [2, с. 7].

Між отаманом Гнатом Некрасовим і запорозькою старшиною, яка перебувала в Кримському ханстві, були певні дипломатичні відносини. Про це свідчила згадка про донських козаків у документі «Головні пункти для переговорів про договір із ханом та Кримською державою» 1710 р, де в пункті XX зазначалось: «Донські козаки мають

пристати до українських козаків і прийняти владу Гетьмана. Вони повинні мати такі ж самі права й привілеї, як нащадки того самого народу. Таку спілку запропонують самі донські козаки через своїх посланців і через листування, так що буде один пастух і одна отара» [15, с. 366].

У 1709 р. московський уряд через намагався впливати на кримського хана, щоб той повернув козаків – утікачів або поневолив їх. Так, 28 квітня 1709 р. казанський губернатор П.М. Апраксін повідомляв про вжиті заходи, щоб упіймати козаків – булавінців на чолі з Некрасовим на Кубані: «Послан от меня астраханской мурза Тинбаев с листом к хану крымскому и на Кубань о воровских казаках, Некрасове с товарищи, и чтоб их на Акрагань не пропустили и отдали по мирным договорам, или б таких злодеев розобрали себе за ясырей» [17, с. 791].

Московський цар неодноразово вимагав через дипломатичні посольства від султана Османської імперії видати козаків-булавінців, які переселились на річку Кубань. У грамоті від 17 липня 1710 р. Петро І висував претензії султану Османській імперії стосовно прихистку булавінців на його землях: «... також и изменником козаком Мазепинцам и Донским и именно бунтовщику Некрасову не токмо самим от Хана позволение дается в Наши области впадать, и всякое разорение чинить, и людей в полон брать» [18, с. 284].

Цікаво, що в Маніфесті про оголошення війни Османській імперії від 22 лютого 1711 р. однією із причин, які спонукали Петра І розірвати мир, був дозвіл султана поселитися козакам-булавінцям і запорожцям на його землях: «... и чрез бунтовщиков козаков, Мазепинцов и булавинцов, в Турскую область ушедших, возмущения в Его царского Величества государствах сочинит ... Ибо в начале оные после бунта учиненного от Его царского Величества подданных казаков Донских, в 708 годе ушедших, бунтовщиков козаков Некрасова с товарищи, во область и защищение свое не-токмо приняли, но и всякое им вспоможение чинили и позволили под Его царского Величества города, придав своих Татар, нападение чинить» [19, с. 628, 631–632].

Остаточна доля цих козаків була вирішена після поразки війська Петра І в 1711 р. на річці Прут. В укладеному 12 липня 1711 р. Прутському договорі між Московським царством і Османською імперією був спеціальний пункт, який визначав право перебування козаків-булавінців під владою султана. Так, у 2 пункті Прутського договору було прописано: «В польские дела его царское величество мешаться, також и их казаков (у тексті договору під словом «казаков» мались на увазі козаки-булавінці, які на чолі з отаманом Г. Некрасовим переселились на р. Кубань – прим. автор.) и запорожцов, под их область принадлежа-

щих и у хана крымского сущих, беспокоивать и в них вступатца не изволить и от стороны их руку отьимает» [20, с. 323].

На Кубані некрасівська козацька громада мала устрій, який був схожий з тим, що був за часів їхнього перебування на землях війська Донського. Некрасівці були старовірами й мали своїх єпископів, яких їм призначали при сприянні османської влади. Протягом існування під протекторатом османського султана некрасівська козацька громада мала військово-адміністративне автономне управління. Влада всередині громади належала військовій старшині на чолі із отаманом, яку обирали щорічно на військовому крузі. Управління в козацьких городках місцеві отамани здійснювали через осавулів.

Перебуваючи під владою Османської імперії, запорожці разом із некрасівськими козаками нападали на прикордонні землі Московської держави. Про спільні походи некрасівських і запорозьких козаків свідчать показання полоненого московськими військами запорожця Л. Васильєва в жовтні 1712 р. в Бахмутській воєводській канцелярії: «Сечь де ныне стоит в урочище Кардашине, от Крыма в одном дне конем. Кошевым состоит вор Костя Гордеенко, а при нем же и казаки донские обретаюца, кои купно с Некрасовым ушли...» [21, с. 66].

Слід зазначити, що в лютому – березні 1713 р. некрасівські козаки на чолі зі своїм отаманом Ігнатом Некрасовим з'являлись у місцевості своїх колишніх осель на Сіверському Дінцю під час рейду об'єднаного загону кримських татар, ногайців і некрасівців. Унаслідок цього були знищені Калитвенський і Кундрюченський козацькі городки, а Каменський і Луганський городки були в облозі. Про участь некрасівських козаків стало відомо від полоненого татарина, захопленого козаками біля Кам'янського городка.

Про це повідомляв полковник Ізюмського слобідського козацького полку у своєму листі до ландрихтера Азовської губернії Степана Клокачова: «... орда, после взятъ двух казачьих городков, доставала Каменки; а сего ж марта в 1-й день в письме Луганской станицы атамана к нам писано ж, что под Каменкою взят от тамошних казаков в полон татарин и допрашиван, а в допросе своему сказал, что вор изменник Некрасов, а с ним полторы тысячи орды, прошлаго февраля в 27 день ночевал с ногайской стороны реки Донца у Вишневецкаго колодезя и намерение имеет итить под Оскольские наши городки и на Валуйку...» [22, с. 131].

Слід відмітити, що в лютому – березні 1713 р. в рейді на прикордонні містечка Слобідської України й Бахмутського повіту й на козацькі городки Війська Донського на Сіверському Дінцю некрасівці брали участь не тільки з ногайця-

ми, кримськими татарами й турками з Азова, але й також із запорожцями об'єднаного війська [23, с. 371]. Одному з трьох загонів цього війська вдалось від Сіверського Дінця й далі вздовж Осколу дійти навіть до Валуйок [24, с. 198].

Козаки отамана Некрасова разом із кубанськими ногайцями нападали на калмицькі кочовища, московські гарнізони на Волзі, містечка біля Азовської фортеці та ін. [25, с. 34]. Некрасівські розвідники під виглядом ченців – мандрівників проникали вглиб Московського царства, де агітували населення чинити опір московській владі, дотримуватись старої віри тощо.

«Гнат-козаки» з Кубані підтримували зв'язки з донськими козаками. Московський уряд, стурбований діями некрасівців на землях Донського війська, 11 березня 1711 р. наказав донській старшині зобов'язати населення козацьких городків на Дону й Сіверському Дінці присягнути на вірність царю, а також не приєднуватися до некрасівських загонів.

Некрасівські козаки протягом XVIII–XIX ст.ст. брали участь у складі турецьких військ і військ кримського хана у війнах проти Російської імперії. Разом із кубанськими ногайцями 1711 р. на Кубані некрасівці виступили проти московських військ на чолі з Петром Апраксіним, який очолив «Кубанський похід» проти кубанських ногайців та некрасівців.

Отаман Некрасов організовував походи своїх козаків разом із кубанськими ногайцями на прикордонні землі Московської держави, про що в листі від 28 січня 1711 р. Шидловський повідомляв адмірала, генерал-губернатора Азовської губернії Федора Апраксіна: «Ныне у нас из полков наших от страха великий бег в людях учинился, потому не на кого иметь надежды, с нами мало кто будет, а в Белгороде никого нет. А все ведомости доносятся в Киев, что наши полки Некрасов с ордою будет, так намерены: не только наши полки, чтоб весь и Белгородский Разряд разорить и выжечь; перед султаном так обещал учинить за что многий презент получил» [26, с. 40].

Некрасівці разом із ногайцями постійно нападали на містечка, які будувались на Царицинській лінії. 6 листопада 1722 р. Петро I вимушений був спеціально повідомити військового отамана про необхідність запобігати активним діям некрасівських козаків із-за Кубані: «... про осторожность від приходу кримців, кубанців, і запорожців, і некрасівців» [27, с. 295–296].

У ході російсько-турецької війни 1735–1739 рр. некрасівці на чолі зі своїм отаманом Гнатом Некрасовим у складі військ Кримського хана воювали на території Слобідської України та ін. Від пропозиції російського уряду часів імператриці Анни Іоанівни про повну амністію і дозвіл повернутися на землі Війська Донського, некрасівські козаки

відмовились і залишилися під владою Османської імперії. Після того, як у 40-х рр. XVIII ст. кордони Російської імперії просунулись на південь, некрасівські козаки з дозволу турецького султана переселились на територію Добруджі, у район гирла Дунаю.

Наприкінці XVIII ст. частина некрасівців із берегів річки Дунай переселилась у район озера Майнос, де була утворена майноська гілка некрасівської громади. На Дунаї залишалась дунайська гілка некрасівської громади. У Добруджі некрасівські козаки заснували Дунаєвець, Серике та ін. З турецьким населенням некрасівці добре уживались, про що зазначав П.П. Кириленко в своїх працях. Він наводив слова некрасівського козака з дунайської громади: «Вера у него (турка) собачья, а сам добряга был» [28, с. 1–74].

Слід відмітити, що протягом російсько-турецької війни 1768–1774 рр. загін із близько п'ятисот некрасівських козаків був у складі військ кримського хана, які, за твердженням А.О. Скальковського, були на особливому рахунку в хана серед його охоронців [29, с. 12]. Про таку зверхність кримського хана згадувалось навіть в трактаті між Російською імперією і Кримським ханством від 29 січня 1773 р.: «... Некрасовцы, по прежнему имеют быть во власти Хана Крымского» [30, с. 710].

Завдяки войовничості та відданості некрасівських козаків кримські хани використовували їх в якості особистої охорони. Про привілейований стан некрасівських козаків в армії кримського хана Крим-Гірея свідчив французький емісар, барон Франсуа де Тотта, який узимку 1769 р. був у ставці хана під час його походу проти російських військ. У своїх записках Франсуа де Тотта звертав увагу, як у похідному порядку розміщались війська кримського хана й місце в ньому для некрасівських козаків: «Сорок загонів, кожен у сорок чоловік, розташованих по чотири в шерензі, йшли двома колонами попереду, складаючи ніби алею, облямовану з кожного боку двадцятьма прапорами. Головний конюший, у супроводі дванадцяти верхових коней і критих саней, слідував безпосередньо за ними, передуючи загону вершників, що оточували хана. За ними рухався прапор пророка, який ніс емір так само, як супроводжувало його два зелені значки. Вони розвивалися у повітрі поруч із прапорами Гнат-козаків. Це останнє військо, причислене до гвардії хана, завершувало шествіє» [31, с. 161–162].

На неодноразові заклики московських (російських) емісарів до некрасівських громад повернутися під царську (імперську) владу некрасівці відповідали відмовою. З цього приводу цікавим був лист від 18 травня 1778 р. полковника Війська Донського Кульбакова, який охарактеризував некрасівців і їхнє ставлення до російської влади:

«Некрасовцы ... чтоб могли раскаться и к обратному на прежнее предков их жилище могли возвратиться чаять не можна и надежды нет, ибо они к раскаянию яко же о клонящейся Высочайшей к ним ... милости ни мало не помышляют» [32, с. 12].

Про постійну боротьбу некрасівців із московськими військами свідчать народні пісні некрасівських козаків, зокрема:

«... Ой да, к бою-подвигу супротив царя да супротив бояр,

Ой да, привыкать вам нападать на царевы полчища.

Да мы царю же не сдадим вольной вольницы,

Ой да, за Булавина отдадим свои бойны головы,

Ой да, не убить-то царю да славный род людской...» [33, с. 137].

Протягом російсько-турецької війни 1787–1792 рр. некрасівці разом із задунайськими запорожцями брали участь у битвах проти російських військ на Дунаї, Дністрі, Пруті та ін. Так, генерал-аншеф Елемпт наприкінці серпня 1788 р. доповідав командувачу П.О. Рум'янцеву про пересування об'єднаного тисячного загону некрасівців, запорожців і татар на річці Прут близько Кодробикулудя [34, с. 310]. Некрасівські козаки були в особистій охороні кримських ханів Шахбаз-Герая і Бахт-Герая у Буджаку й Добруджі. Крім того, некрасівці служили у турецьких гарнізонах на Дністрі й Дунаю. Так, під час штурму російськими військами 11 грудня 1790 р. Ізмаїльської фортеці загін некрасівських козаків був під командою Липка-баші [35, с. 78–79].

У середині XIX ст. некрасівці служили в 1-му Османському (Оттоманському) козацькому полку Османської (Оттоманської) козацької бригади, який воював під час кримської війни 1853–1856 рр. і російсько-турецької війни 1876–1877 рр. Османська (Оттоманська) козацька бригада в документах зустрічалась також під назвою «Слов'янський легіон» або «Корпус козаків оттоманських». У складі цієї бригади також був 2-й полк («драгунів козацько-оттоманський»). Ці козацькі формування були організовані Михайлом Чайковським.

Протягом служби некрасівських команд у XVIII ст. у Кримського хана й в турецьких гарнізонах, єдиного однострою у них не було. Вони носили такий самий одяг, що й за часів булавінського повстання. У середині XIX ст. козацький одяг у некрасівців не змінився, про що свідчив рисунок некрасівського отамана Осипа Гончарова в книзі Михайла Чайковського «Kozacyzna w Turcyi» (1857 р.), у якій були зображені постаті некрасівського козака й інших жителів Добруджі [36, Р. 86]. Михайло Чайковський описав одяг, який носили некрасівці: «костюм у них складався з широких козацьких шаровар, жупана, кунтуша, який носився на відліт і називався тому чотириру-

кавним і чотирикутної кунсової шапки, обшитої золотим галуном з широкою опушкою з чорного барашка» [37, с. 443–444].

У листопаді 1895 р. сходознавець Я. І. Смирнов відвідав громаду некрасівських козаків на острові Мади озера Бейшехир в Турції. Він описав одяг некрасівських козаків: «Тут, побачивши наш човен, з'являється дружина Петровича з сином-«хлопцем», воріт бешмету якого обшитий руськими срібними монетами ХУП століття. Являються і троє козаків у коротких шубах з міховою оторочкою, критих малиновим і червоним сукном, у кольорових же шароварах. На головах у двох з них високія чорнія баранчиківія шапки – це отаман ...» [38, с. 9].

Одяг некрасівців описав і В.І. Кельсієв, який у 1863 р. відвідав їхнє містечко на острові Майнос і тривалий час підтримував некрасівську громаду. Цікаво відмітити, що за поданням Михайла Чайковського (Садіг-паші) турецькому урядові В.І. Кельсієва було рекомендовано призначити головою козацької громади (казак-башею), яка проживала в Добруджі [39, с. 371–372].

В.І. Кельсієв зазначав, що на сорочках некрасівці носили вишивку: «Ворот, груди, поділ і обшлага його сорочки вишиті були червоними та синіми нитками, груди на всю майже ширину, а поділ і рукави долоні на дві шириною. Шви теж прикрашені червоними та синіми стібками. Довжиною сорочка нижче колін» [40, с. 429].

Цікаво відмітити, що на території сучасної Луганській області на вишиванках візерункам було притаманне поєднання червоного з синім або блакитним кольорами [41; 42]. Як зазначали автори публікації «Вишивка Луганщини: код регіону, витканий нитками» вишиванки, наприклад, з Новоайдарського району Луганської області мали певні особливості, а саме: «оздоблення стрічкою вишивки вздовж рукава зі спини. Цей елемент декору можна було знайти на сорочках з Новоайдарського району, зразки яких зберігаються у колекції Новоайдарського краєзнавчого музею» [43]. На вишиванках некрасівських козаків також була стрічка вздовж рукава зі спини [44].

Слід зазначити, що на території сучасного Новоайдарського району Луганської області існували донецькі козацькі громади, які під час булавінського повстання в більшості були знищені московськими каральними загонами В.В. Долгорукого. Частина донецьких козаків разом із родинами приєдналась до булавінського отамана Гната Некрасова й разом з іншими вигнанцями (хоперськими, медведицькими та бузулукськими козаками) переселилась на Кубань. Проте ті, кому вдалось вижити, змогли повернутись на місце згарищ своїх помешкань на річці Айдар та відродити свої містечка. У подальшому вони отримали ста-

тус однодворців й були підпорядковані урядовцям утвореного у 1709 р. Бахмутського повіту (з 1719 р. провінції).

Я. І. Смирнов під час відвідування некрасівської громади на острові Мади в Туреччині описав їх житла, які він порівняв з українськими хатами: «Хата зроблена як малоруськія мазанки, з подвійного тину, обмазаного глиною; зовні вся вона чисто обмазана білою глиною, а нижня частина такою ж обмазкою, але чорного кольору. Товстий камішовий дах сильно видається збоку, а спереду над двома квадратними вікнами, що виходять на вулицю, вбудований особливий навіс з очеретяного даху, підпертий одним стовпом» [38, с. 9].

Михайло Чайковський в середині ХІХ ст. згадав військові козацькі клейноди, пожалувані некрасівським козакам османським султаном, серед яких були: знамено, хоругви, військова печатка, золоті й срібляні булави та ін. [37, с. 436–437]. Одна із великих некрасівських хоругв була блакитного кольору з зображенням золотого хреста, а в її кутку було зображення золотом Архангела Михаїла [45]. Можливо припустити, що з такими самими символами були козацькі знамена в булавінському війську. Некрасівці клейноди зберігали в церкві у своєму селищі Бин-Евле (Майнос), яке розташовувалось на березі озера Майнос (Маньяс) (нині це озеро в провінції Баликесир на заході Туреччини).

Висновки. Знищення у ХVІІІ ст. московським урядом донецьких та інших козацьких громад на землях Війська Донського і двічі Запорозької Січі спричинило міграцію великої кількості козацького населення під захист Османської імперії. Встановлено, що підставами оголошення 22 лютого 1711 р. московським урядом війни Османській імперії став дозвіл султана поселитися козакам-булавінцям і запорожцям на його землях. Наслідком цієї війни стала поразка московського війська в липні 1711 р. на Пруті та укладення 12 липня 1711 р. Прутського договору, в якому була зафіксована подальша доля козаків-булавінців та право їхнього перебування під владою султана.

Зазначено, що протягом ХVІІІ ст. некрасівські козаки й запорожці, яких російських уряд іменував невірними запорожцями, а наприкінці ХVІІІ ст. – задунайськими запорожцями, стали заклятими ворогами Російської імперії. Вони перешкоджали просуванню російських емісарів у Буджак і Добруджу, захищали за Дунаєм утікачів із Російської імперії тощо.

Некрасівські козаки вважалися найвірнішими в Османській імперії серед християнського населення. Вони утворили окрему етнічну групу, оскільки після булавінського повстання продовжили розвиватися автономно, подалі від Московської держави.

Після знищення в середині XVIII ст. російськими військами некрасівських поселень на Кубані вони вимушені були знов шукати нове місце для проживання. Уряд Османської імперії надав дозвіл некрасівцям на розселення в місцевість гирла Дунаю. Проте під час російсько-турецької війни 1787–1792 рр. громада некрасівців знов опинилась під загрозою знищення. Наприкінці XVIII ст. частина некрасівських козаків переселилася в район озера Майонос, а частина залишилась в районі гирла Дунаю. У XX ст. нащадки некрасівських козаків декількома етапами (1912–1913 рр., 1938 р., 1962–1963 рр.) переселилися з Туреччини на Кубань.

Література

1. Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском университете. Заседание 30-го ноября, 1846 года. Год второй. № 4. 1846. М. : Универ. тип., 1846. 388 с.
2. Ленивов А. Великое Войско Кубанское. *Вольное казачество – Вільне козацтво. Прага, 1932.* № 110–111. С. 6–9.
3. Минорский В. Ф. У русских подданных Султана. *Этнографическое обозрение* / под ред. В. Ф. Миллера и Н. А. Янчука. Кн. LIII. 1902, № 2. М., 1902. С 31–86.
4. Ленивов А. К. Кубанская казачья старина. [В 3 т.]. Т. 1. Нью-Йорк : Изд. Казачье-Американского Народного Союза, 1972. 270 с.
5. Короленко П. П. Некрасовские казаки : исторический очерк, составленный по печатным и архивным данным / О-во любителей изучения Кубан. обл. Екатеринбург : Тип. Кубан. обл. правл., 1899. 74 с.
6. Допрос Е.И. Пугачева в Симбирске (2–5 октября 1774 г.). *Восстание Емельяна Пугачева : сборник документов* / подгот. к печ. М. Мартыновым. Л. : ОГИЗ : Соцэкгиз. Ленингр. отд-ние, 1935. С. 76–91.
7. Возгрин В. Е. Материалы по шведско-крымским отношениям в XVI–XVIII вв. в архиве ЛОИИ СССР АН СССР. *Вспомогательные исторические дисциплины.* Т. IX. Л., 1978. С. 318–335.
8. Лист до Кубанських козаків від 9 липня 1710 року / [переклад Станіслава Пархоменко]. [Електронний ресурс]. URL : <http://surl.li/fcebw>; <http://surl.li/chulqi>.
9. Северная война : документы 1705–1708 гг. : Сборник военно-исторических материалов. Вып. 1 / сост. Д. Ф. Масловский. СПб. : Воен. тип. 1892. 442 с.
10. Очерк политической истории Всевеликого Войска Донского / Управл. генерал-квартирмейстера штаба Донской армии. Новочеркасск : Области В. Войска Донского тип., 1919. 105 с.
11. Деяния Петра Великого, ... собранные из достоверных источников и расположенные по годам. [в 12 ч.]. Ч. 11 : 1693–1709 / [И. И. Голиков]. М. : Унив. тип., 1789. 516 с.
12. Савелов Л. М. Донские дворянские роды. Вып. первый. М. : Типо-литограф. тов. И.Н. Кушнерев и Ко. 1902. 173 с.
13. Вейнберг Л. Б. Булавин (Кондрат). Энциклопедический словарь. Т. IV-а : Бос – Бунчук / Издатели : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон; Под ред. И. Е. Андреевского. СПб. : Типо-Литография (И. А. Ефрона), 1891. С. 884–885.
14. Мустафин О. У ліжку з ведмедем. Харків : ВД «Фабула», 2025. 320 с.
15. Корнієнко О. Сумський полк та події Сіверсько-Слобожанського походу Карла XII. *Гетьман Іван Мазепа : постать, оточення, епоха.* 36. наук. праць / відп. ред. В. А. Смолій, відп. секр. О. О. Ковалевська. К. : Інститут історії України НАНУ, 2008. 398 с.
16. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття : монографія. К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. 2001. 468 с.
17. Письмо П. М. Апраксина от 28 апреля к Петру I. *Письма и бумаги императора Петра Великого.* Том 9. Вып. 2 (январь – декабрь 1709 года) / ред. Б. Б. Кафенгауз. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1952. С. 791.
18. Грамота к Сулану Турскому (17 июля 1701 г.). *Журнал или Поденная записка ... императора Петра Великого с 1698 года, даже до заключения Нейштатского мира : напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорского величества.* Ч. 2. Отд. 1. СПб. : Имп. акад. наук, 1772. С. 284.
19. Манифест или объявление о вероломном разрыве мира Салтана Турского Ахмета против его царского величества (22 февраля 1711 г.). *ПСЗРИ.* Собр. 1-е. Том IV (1700–1712). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 2322. С. 628, 627–639.
20. Прутский мирный договор (1711, июля 12). *Письма и бумаги императора Петра Великого.* Том 11. Вып. 1 (январь – 12 июля 1711 года) / ред. кол. : Б. Б. Кафенгауз, А. И. Андреев, Л. А. Никифоров. АН СССР. Ин-т истории. М. : Изд-во АН СССР, 1962. С. 323.
21. Сень Д. В. Початковий етап соціальної адаптації козаків-некрасівців на території Кримського ханства : його роль і значення в історії кубанського козацтва (1708–1712 рр.). *Козацька спадщина : Альманах Інституту суспільних досліджень.* 2008. Вип. 4. С. 61–71.
22. О обереженіи гетману и Кіевскому и Азовскому и Казанскому губернаторам украинных городов от неприятельских и воровских людей (1713 г.). *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук* / под ред. акад. Н. Ф. Дубровина. Т. III. год 1713-й. Кн. I (январь – июль). СПб., 1887. № 166. С. 131.
23. Журнал или Поденная записка ... императора Петра Великого с 1698 года, даже до заключения Нейштатского мира : напечатан с обретающихся в Кабинетной архиве списков, правленных собственною рукою его императорского величества. Ч. 1. СПб. : Имп. акад. наук, 1770. 460 с.
24. О допросе в Канцелярии прав. Сената взятого в плен Горского черкеса (1713 г.). *Доклады и приговоры состоявшиеся в правительствующем Сенате в царствование Петра Великого изд. импер. акад. наук* / под ред. акад. Н. Ф. Дубровина. Т. III. год 1713-й. Кн. I (январь – июль). СПб., 1887. № 234. С. 198.
25. Бакунин В. М. Описание калмыцких народов, а особливо из них торгоутского и поступков их ханов и владельцев. Соч. 1761 года. Элиста : Калмыцкое книжное издательство, 1995. 153 с.
26. Письмо № 14. Ген.-маіор Ф.В. Шидловский адм. Апраксину 28 января 1711 г. из Кіева. *Война с Турцией 1711 года. (Прутская операция) : материалы извлеченные из архивов...* / Воен. учен. ком. глав. штаба ; [ред. А. З. Мышлаевский]. СПб., 1898. С. 40.
27. Грамота императора Петра Первого на Дон (1722, ноября 22). *Акты, относящиеся к истории Войска Донского.* Т. 1 / собр. А. А. Лишиным ; под ред. [и с

предисл.] А. А. Карасева и Х. И. Попова. Новочеркасск : Тип. А.А. Карасева, 1891. С. 295–296.

28. Короленко П. П. Некрасовские казаки. *Известия Общ. любит. изуч. Кубанской области* / [под ред. В. Сысоева, А. Дьячкова-Тарасова]. Вып. 2. Екатеринодар : Тип. Кубанского обл. правления, 1900. С. 1–74.

29. История Новой Сечи или последнего Коша Запорожского : составлена из подлинных документов Запорожского Сечевого Архива. [в 3 ч.]. Ч. 3 : Падение Новой Сечи и последнего Коша Запорожского / сост. А. Скальковским. Изд. 2-е, испр. и знач. умнож. Одесса : [печ. в гор. тип.], 1846. 294 с.

30. Мирный и союзный трактат между Россійскою имперією и Ханством Крымским «О мире, торговле и границах обеих Государств» (29 января 1773 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XIX (1770–1774). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 13943. С. 708–712.

31. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 г. на Ново-Сербію (С предисловіем и послесловіем С. Е.). *Кіевская старина*. 1883. Том VII. № 9–10. С. 134–198.

32. Рапорт полковника Кульбакова господину войска Донскаго войсковому атаману Алексею Ивановичу Иловайскому (18 мая 1778 г.). *Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. Т. 1 : Кубанский край ; Кавказская линия ; Черноморское войско казачье ; Хоперские казаки : 1737–1801 гг. : документы извлечены из Московского отделения архива Главного Штаба* / собр. и изд. И. И. Дмитренко. СПб. : Тип. Штаба отд. корпуса жандармов, 1896. С. 12.

33. Тумилевич Ф. В. Казаки-некрасовцы : [к истории антифеод. движения на Дону и Кубани]. Дон. 1958. № 8. С. 134–146.

34. Журнал военных действий Украинской армии (27 августа – 4 сентября 1788 г.). *П.А. Румянцев*. Документы : [в 3 т.]. Том 3 (1775–1796) / Гл. архивное упр. МВД СССР, Центр. гос. военно-ист. арх., Ин-т истории Акад. наук Союза ССР ; под ред. д.и.н. Л. Г. Бескровного. М. : Военное изд-во, 1959. С. 310.

35. Штурм Измаила Суворовым в 1790 году (с портретами, рисунками и планами) / сост. Н. Орлов. СПб. : В. А. Березовского, 1890. 197 с.

36. Kozak Dobrudzki, Nekrasowski i Starowiec. [Czaykowski Micha] *Kozaczyzna w Turcyi*. Pary, 1857. P. 86–87. [Электронный ресурс]. Сайт : «Polona». URL : <http://surl.li/mzecl>.

37. Записки Михайла Чайковского (Мехмет-Садыв паши). *Русская старина*. Том XCIV. СПб. : Тип. «Общественная польза», 1898. Выпуски 4–6. С. 423–453.

38. Смирнов Я. И. У некрасовцев на острове Мада, на Бейшеирском озере, Гамид-абадского санджака, Конийского вилайета. *Живая старина*. 1896. Вып. 1. С. 1–31.

39. Исповедь В. И. Кельсиева. Литературное наследство. Т. 41–42. А. И. Герцен. [В 2 кн.]. [Кн.] 2 / АН СССР, Ин-т лит. (Пушкинский Дом). М. : изд-во АН СССР, 1941. С. 253–470.

40. Иванов-Желудков В. [Кельсиев В. И.] Русское село в Малой Азии. *Русский вестник : журнал литературный и политический, издаваемый М. Катковым*. Т. 63. № 5–6. Май–Июнь]. М. : Универ. тип., 1866. С. 414–453.

41. Вишиванка як унікальний код твого краю. Від Луганська до Львова – особливості вишиванок кожного регіону. [Електронний ресурс]. Сайт : «Український центр культурних досліджень». URL : <http://surl.li/ttuzx>.

42. Автентична колекція «Народний костюм Новоайдарщини XIX–XX ст.» [Електронний ресурс]. Сайт : «Студія «Travelbox VR»». URL : <http://surl.li/tvcese>.

43. Вишивка Луганщини: код регіону, витканий нитками. [Електронний ресурс]. Сайт : «Трибун». URL : <http://surl.li/ttvbv>.

44. Nekrasov Cossacks. [Електронний ресурс]. Сайт : «<https://cz.pinterest.com>». URL : <http://surl.li/tvbyz>.

45. [Czaykowski Micha] *Kozaczyzna w Turcyi*. Pary, 1857. 391 p. [Електронний ресурс]. Сайт : «Polona». URL : <http://surl.li/rstmy>.